

М.В.Мальцева

Анотація. У статті розглядаються міжособистісні стосунки дітей молодшого шкільного віку з різних за економічним статусом сімей; динаміка взаємин досліджується через структурні компоненти, які у свідомості індивіда передбачають структурування, оформлення стимулів і надання їм певного значення, що дає можливість визначити, як ставлення до багатства та бідності формує взаємини молодших школярів.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, економічний статус сім'ї, багатство, бідність, соціометрія, молодший шкільний вік.

Аннотация. В статье рассматриваются межличностные отношения детей младшего школьного возраста из различных по экономическим статусам семей; динамика взаимоотношений исследуется через структурные компоненты, которые в сознании индивида предусматривают структурирование, оформление стимулов и предоставления им определенного значения, что позволяет определить, как отношение к богатству и бедности формирует взаимоотношения младших школьников.

Ключевые слова: межличностные отношения, экономический статус семьи, богатство, бедность, социометрия, младший школьный возраст.

Summary. The article deals with interpersonal relationships of elementary school children from different economic status families. The dynamics of relationships studied through the structural components in the mind of the individual providing structuring, design incentives and giving them a certain value. This approach makes it possible to determine how attitudes to wealth and poverty creates relationships younger students.

Keywords: interpersonal relationships, family economic status, wealth, poverty, primary school age.

Актуальність проблеми. Міжособистісні стосунки молодшого школяра в колективі однолітків залежить від цілого ряду детермінант, що зумовлюють становище дитини в соціумі. Їх можна вивчити об'єктивними методами й змінювати шляхом певної організації виховної роботи з учнями. Своєрідність розвитку міжособистісних взаємин висвітлена в психолого-педагогічній літературі такими вченими, як: Я.Л.Коломінський, Н.А.Березовін, А.А.Реан, М.Й.Боришевський, Дж. Морено, Р.С. Немов, І.Д. Бех, М.Ю. Красовицький, Н.П. Анікєєва, Ю.З. Гільбух, О.В. Киричок, А.В. Петровський, М.А. Вейт, А.І.Донцов та ін.

Але ті численні праці в яких досліджувалися проблеми шкільних колективів початкової школи, не розкривають ролі економічної детермінанти в міжособистісних стосунках дітей.

Економічна детермінанта в дитячих відносинах залишалася поза увагою вчених і тільки в останні роки стала предметом спеціальних досліджень, що обумовлені двома причинами. По-перше, поза інтересом вітчизняної науки залишився сам предмет дослідження – та соціально-психологічна реальність, поділ суспільства на багатих і бідних, яку представляють собою міжособистісні стосунки між людьми. По-друге, досі бракувало надійного методу вивчення цих економічних явищ.

Міжособистісні відносини між дітьми молодшого шкільного віку хоч і переживаються як випадкові, але вони закладаються в спільному житті й діяльності класу. Ці взаємини не є незмінними. Основним завданням педагогів стає допомога дитині для виходу з небажаного статусу в колективі, а для розв'язання цього завдання необхідно не лише виявити цей статус, але й оперувати факторами міжособистісних взаємин у молодшому шкільному віці, що обумовлюють цей статус.

Завдання дослідження: на основі літературних джерел та емпіричних даних визначити роль економічного статусу сім'ї в динаміці взаємин молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення динаміки взаємин молодших школярів у класних колективах широко використовуються методика «Соціометрія» (Дж. Морено) та різновиди соціометричного методу. Саме для нашого дослідження найбільш оптимальною є технологія проведення соціометрії за Я.Л.Коломінським. За допомогою цієї технології можна не тільки описувати, але й визначати різноманітні детермінанти, параметри взаємин, а саме:

– отримати об'єктивну й точну характеристику положення кожної дитини в системі особистісних взаємин;

– визначити динаміку особистих взаємин між однокласниками залежно від економічного статусу сім'ї;

– встановити структуру особистих взаємин у класі: кола бажаного спілкування, наявність угруповань, їхній склад і т. д.;

– виявити економічну детермінанту в спілкуванні дітей молодшого шкільного віку.

Для даного експерименту були відібрані класи з трьох різних шкіл міста Вінниці, дві з яких мають статус загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, одна має статус гімназії. Спочатку було поставлено завдання визначити, до якого економічного статусу сім'ї належить кожна дитина класу.

Поділ груп на «переважно бідних», «середньо забезпечених» та «переважно багатих» був здійснений на основі програми стандартизованого інтерв'ю З.О.Антонової [1] для дослідження економічної свідомості особистості, розробленого А.Журавльовим та Н.Журавльовою [3, 4] і модифікованого в лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України [2]. До питальника включено завдання на співвіднесення себе з однією з 5 категорій за текстовою шкалою «бідні-багаті».

Інструкція: до якої з названих нижче соціальних груп Ви відносите себе (підкресліть відповідну групу)?

- Бідні.
- Швидше бідні, ніж багаті.
- Середнього достатку.
- Швидше багаті, ніж бідні.
- Багаті.

Обробка результатів. Групові показники ідентифікації проводились підрахуванням суми виборів з наступним обчисленням відсоткової частки тих, хто ідентифікує себе з обраною соціальною групою. Щоб уникнути соціально бажаних відповідей і уточнити майнову ідентифікацію опитуваних, було запропоновано респондентам ототожнити себе з тією категорією людей, яка виокремлена згідно з переліком основних матеріальних благ, що їх вона споживає протягом місяця. Це дозволило виділити конкретні об'єктивні ознаки того чи іншого економічного статусу, не називаючи його відкрито в питальнику.

Отже, опитуваним пропонувалось відмітити ту розповідь молодшого школяра, в якій характеристики життя сім'ї найбільшою мірою відповідають способу життя опитуваного (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості життя малозабезпеченої сім'ї	Особливості життя сім'ї з середнім достатком	Особливості життя сім'ї з високим достатком
Найчастіше за все у нашій сім'ї їдять одноманітно: в основному хліб, молоко, картоплю, сало.	Харчування різноманітними продуктами. Делікатеси на свято.	Різнорманітно харчуємось, навіть з надлишком.
Неможливість отримати вищу освіту.	Навчання в тих вищих навчальних закладах, в які можемо вступити на безкоштовну форму навчання або яке зможемо фінансово оплатити.	Є можливість безперешкодно отримати бажаний рівень освіти (навіть незалежно від розумових здібностей).
Неможливість придбати основну побутову техніку (холодильник, телевізор, праска, пральна машина).	В оселі у нас є стандартний набір побутової техніки (холодильник, телевізор, праска, пральна машина).	Окрім квартири у сім'ї є ще нерухомість, власна машина, різна побутова техніка, предмети розкоші.
В сім'ї є хронічні захворювання чи інвалідність.	З періодичними захворюваннями членів сім'ї справляємось.	Питання захворювань у сім'ї не стоїть, оскільки маємо безперешкодний доступ до високоякісних медичних послуг.
Ніколи не відпочиваємо на морі.	Не щороку, але відпочиваємо на морі.	Є можливість регулярно та високоякісно відпочивати.

Перша колонка характеристик відповідає особливостям життя малозабезпеченої сім'ї – «бідних», друга – «багатих».

Обробка результатів здійснювалась підрахунком виборів за трьома групами та встановлення відсоткової частки опитуваних, що ідентифікують себе з відповідною майновою групою.

Разом із цим опитуванням були проведені бесіди з класними керівниками, які безпосередньо спілкуються з батьками й володіють інформацією про зайнятість батьків у певній сфері діяльності.

Для порівняння даних з загальноосвітніми школами були відібрані й класи початкової школи-гімназії, у яку діти зараховуються після успішно складеної співбесіди на встановлення певного рівня знань, умінь та навичок. У названому закладі були зроблені неочікувані висновки. Виявити зв'язок міжособистісних відносин з економічним статусом сім'ї в даній гімназії не вдалося, тому що після

проведеного анкетування та бесід з класоводами, з'ясувалося, що майже всі діти у запропонованих для дослідження класах були з сімей з високим економічним статусом, тому наше дослідження не дозволило встановити відповідність дитячих взаємин економічному статусу їхніх сімей. При виборі партнера в початкових класах присутні інші детермінанти взаємин дітей молодшого шкільного віку.

Наше дослідження було можливим та результативним у класах з різним економічним статусом сімей, які було виявлено в двох інших загальноосвітніх школах. У вибраних школах вдалося зробити умовний поділ залежно від економічного статусу сім'ї та дослідити присутність економічної детермінанти у взаєминах дітей молодшого шкільного віку.

Для того, щоб мати можливість порівнювати дані про взаємні вибори за результатами експериментів у різних класах, можна користуватися способом знаходження індексу «групової згуртованості» чи, як називає її Я.Л.Коломинський, «коефіцієнт взаємності» (КВ). Для цього скористаємося формулою:

$$КВ = R1 / R * 100\%,$$

де R – загальне число виборів, зроблених в експерименті, а R1 – число взаємних виборів. Тобто в класі 24 чоловіка, було зроблено в експерименті $24 * 3 = 72$ вибори. З таблиці «Вибір товариша по парті» бачимо, що 22 з них взаємні. Коефіцієнт взаємності буде:

$$КВ (\text{вибір товариша по парті}) = 24/75 * 100\% = 32\%.$$

З таблиці «День народження» бачимо, що 32 з них взаємні. Коефіцієнт взаємності буде:

$$КВ (\text{«День народження»}) = 34/75 * 100\% = 45,3\%.$$

Можемо також вивести середній коефіцієнт взаємності класу. Для цього треба знайти відношення загального числа взаємних виборів за даними всіх експериментів до загального числа всіх зроблених виборів.

$$КВ = 56/150 * 100\% = 36\%.$$

Коефіцієнт взаємності стосунків класу, де навчається 12 учнів з сімей середнього економічного статусу, 6 – низького і 7 – високого, свідчать про достатній рівень згуртованості дитячого колективу. Для нашого дослідження важлива не просто згуртованість, а виявлення згуртованості за економічним статусом.

Дослідження міжособистісних взаємин дітей молодшого шкільного віку показало, що при виборі товариша по парті економічна детермінанта займає 69 %, а при виборі «День народження» 67,9 % (табл. 2, 3).

Таблиця 2

Зв'язок економічного статусу сім'ї з взаємним вибором «Товариша по парті»

Класи	К-сть дітей, в яких економічний статус співпадає (у % від 100)	К-сть дітей в яких економічний статус не співпадає (у % від 100)
1 клас	58,8	41,2
2 клас	63,4	36,6
3 клас	72,8	27,2
4 клас	81,1	18,9
Загалом	69	31

Таблиця 3

Зв'язок економічного статусу сім'ї з взаємним вибором «День народження»

Класи	К-сть дітей, в яких економічний статус співпадає (у % від 100)	К-сть дітей, в яких економічний статус не співпадає (у % від 100)
1 клас	51,6	48,4
2 клас	62,4	43,6
3 клас	75	25
4 клас	82,1	17,9
Загалом	67,9	32,1

У взаємозв'язках економічного статусу сімей із взаємним вибором простежується певні закономірності: кількість дітей, в яких економічний статус співпадає з віком збільшується, а дітей, чий економічний статус не співпадає – зменшується. Розмежування даних результатів залежно від статі теж розглянемо на табл. 4.

Роль економічної детермінанти у виборі товариша по парті здебільшого притаманна дівчаткам досліджуваної вікової категорії (44,4%), адже на дівочу частину припадає більшість виборів. Відмінність у кількості виборів за статтю, в яких економічний статус не співпадає, майже однакова (10,1% – 10,7 %), що свідчить про наявність інших детермінант положення дітей в соціумі.

Зв'язок економічного статусу сім'ї з взаємним вибором «Товариша по партії», залежно від статі

Класи	К-сть дітей, в яких економічний статус при взаємному виборі співпадає			К-сть дітей, в яких економічний статус при взаємному виборі не співпадає		
	Хлопчики %	Дівчатка %	Змішані %	Хлопчики %	Дівчатка %	Змішані %
1 клас	6,9	40,3	11,6	15,4	13,5	12,3
2 клас	8,8	42,2	12,4	12,2	10,3	14,1
3 клас	9,1	45,5	18,2	9,1	9,1	9,1
4 клас	11,6	49,4	20,1	6,3	7,4	5,2
Загалом	9,1	44,4	15,5	10,7	10,1	10,2

Розподіл виборів у зв'язку зі статтю дітей при дослідженні показника «День народження», в яких економічний статус співпадає, здебільшого рівномірний. При змішаному виборі детермінанта зменшується на 6 %.

Таблиця 5

Зв'язок економічного статусу сім'ї з взаємним вибором «День народження», залежно від статі

Класи	К-сть дітей, в яких економічний статус при взаємному виборі співпадає			К-сть дітей, в яких економічний статус при взаємному виборі не співпадає		
	Хлопчики %	Дівчатка %	Змішані %	Хлопчики %	Дівчатка %	Змішані %
1 клас	20,4	21,1	10,1	21,6	14,2	12,6
2 клас	23,1	23,2	16,1	16,7	17,7	9,2
3 клас	25	25	25	12,5	6,3	6,3
4 клас	28,5	29,4	24,2	10,1	3,3	4,5
Загалом	24,3	24,7	18,9	15,5	8,5	8,1

Відносно виборів, у яких присутні інші детермінанти, то хлопчики посіли позицію більшості. При дослідженні виборів, у яких наявні інші детермінанти, прослідковується закономірність зменшення з віком, яка співпадає з вибором товариша по партії. Але в порівнянні, залежно від статі, хлопчики отримали 7 % більше, ніж вибори дівчаток і змішані вибори.

Висновки. 1. Результати соціометричних досліджень свідчать, що в кожному класі існує неофіційна, своя система взаємин між учнями. Ці відносини пов'язані з вибірковістю. Молодші школярі неоднаково ставляться до своїх однокласників і в більшості випадків прагнуть обирати для свого кола спілкування дітей з сім'ї ідентичного економічного статусу.

2. Встановлено, що кожен учень посідає різне становище в системі особистісних взаємин. Наявність у кожному класі диференціації за економічним статусом не викликає сумніву. Однак безсумнівно й те, що діти в спілкуванні відчують себе комфортно, якщо належать до одного економічного статусу.

3. Детермінантів міжособистісних відносин молодших школярів є чимало і дослідження також показало, що майже немає таких дітей, які хоча б якимись рисами не імпонували своїм однокласникам. Хоча і розуміється, що нерівність дітей як і людей у суспільстві є завжди, але в кожного учня педагог може відшукати такі позитивні якості, спираючись на які, могли досягти підвищення його статусу в системі міжособистісних взаємин.

Література

1. Антонова З.О. Соціально-психологічні особливості економічної соціалізації підлітків.: Дис... канд. наук: 19.00.05, Київ – 2012. – 247 с.
2. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект: монографія / [Москаленко В.В., Білоконь І.В., Дембицька Н.М. та ін.]; заг. ред. В.В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 154с.
3. Журавлев А.Л. Программа социально-психологического исследования экономического сознания личности / А.Л. Журавлев, Н.А. Журавлева // Современная психология: Состояние и перспективы исследований – М.: Институт психологии РАН, 2002. – Ч.2. – С.11-30.
4. Журавлев А.Л. Влияние субъективно-экономического статуса на экономическое сознание личности / А.Л. Журавлев, Н.А. Журавлева // Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений. -М.: Институт психологии РАН, 1998. – С.221-225.